

BOEKBESPREKINGEN

Begeren wat de ander begeert

René Girard over crisis

Sjaak van der Geest

Michael Elias & André Lascaris (red.) (2011) *Rond de crisis. Reflecties vanuit de Girard Studiekring*. Almere: Parthenon. 288 pagina's, € 22,90. ISBN 978-90-79578-320.

Rond de crisis is een bundel artikelen, uitgebracht ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan van de Girard Studiekring. De bijdragen onderstrepen de actualiteit van René Girards ideeën door deze toe te passen op hedendaagse problemen.

Vijftig jaar geleden publiceerde de Frans-Amerikaanse filosoof, sociale wetenschapper en literatuurwetenschapper René Girard zijn eerste grote studie *De romantische leugen en de romaneske waarheid*. Dat boek zou gevolgd worden door vele andere, waarin Girard zijn ideeën uiteenzette over begeerte, nabootsing, rivaliteit, conflict en zondebok als onderliggende processen van menselijk handelen. Girard maakte wereldwijd 'school': velen vonden zijn denken inspirerend, niet alleen voor hun eigen terrein van wetenschap, maar ook omdat zij daarmee hun eigen leven in een ander perspectief zagen. Ook in Nederland bestaat er sinds 1981 een Girard Studiekring die over zijn werk discussieert en publiceert. *Rond de crisis* is de meest recente publicatie van deze studiekekring. De hedendaagse crises (want van één crisis kan men niet spreken) worden in dit boek geplaatst in het licht van Girards mimetische theorie. Die crises betreffen de economie, politieke conflicten, het christendom, literatuur en media, en maatschappelijke instituties als school, huwelijk en rechtspraak.

(Te) kort samengevat zegt Girard dat mensen radicaal sociale wezens zijn en zich in hun denken en handelen voortdurend spiegelen aan anderen. Zijn grondgedachte is een verwerping van de idee van het autonome, zelfstandig-beslissingen-nemende individu. De 'romantische leugen' is het geloof in die autonomie, de 'romaneske waarheid' de ontmaskering ervan. De toevoeging 'romanesk' verwijst naar de belangrijkste bron waaruit Girard zijn inzichten put: de literatuur. In teksten van Cervantes en Dostojewski ziet hij hoe de begeerten van mensen niet door het 'object' gewekt worden maar door het feit dat anderen hetzelfde begeren. Begeerte – en alles wat menselijk is – blijkt 'aanstekelijk' te zijn.

Zoals Swaab en collega's de vrije mens ontkennen en reduceren tot vastliggende moleculen in de hersenen, zo wijst Girard op de beslissende invloed van anderen ('modellen') op menselijke keuzes. Beiden ontnemen de mens de illusie van autonomie en oorspronkelijkheid. Maar het zou onjuist zijn Girard van determinisme te betichten, een term die wel van toepassing is op het neuro-biologische denken van de eerstgenoemden. Overigens – en dat is pikant – denken neurofysiologen

Sjaak van der Geest

nu dat Girards nabootsing haar biologisch substraat in bepaalde hersencellen vindt, de zogenoemde spiegelneuronen.

Echt origineel kan men Girards grondgedachte misschien niet noemen; die ligt ten grondslag aan de gehele sociologie en culturele antropologie – maar de manier waarop hij die radicale socialiteit verbindt met nabootsing, rivaliteit, conflict en zondebokmechanisme is verrassend en soms ook controversieel. Een eetstoornis als anorexia (waar Girard ook over geschreven heeft) zou bijvoorbeeld moeilijk te begrijpen zijn zonder het begrip ‘nabootsing’. Voor mij als antropoloog is verder intrigerend dat romans en verhalen en niet sociaalwetenschappelijke geschriften zijn belangrijkste bron van inspiratie zijn (wat ik bij nader inzien heel begrijpelijk vind).

Ik kan twee redenen bedenken waarom Girard relatief afwezig is in ‘mainstream’ sociologie en antropologie. De eerste is dat hij zich uitdrukkelijk onttrekt aan disciplinaire grenzen en daardoor een duidelijke sociaalwetenschappelijke identiteit ontbeert. Bij een bezoek aan een boekhandel weet je nooit waar je Girard moet zoeken, bij filosofie, psychologie, literatuurwetenschap of antropologie. In een academische wereld waar interdisciplinariteit met de mond beleden wordt maar in de praktijk gewantwoord, hoort een figuur als Girard ‘nergens’ bij. Het feit dat er wel een – disciplinair zeer gevarieerde – studiekkring rond hem gegroeid is, bevestigt zijn ontheemding in de gevestigde academische gemeenschap. Een tweede verklaring voor zijn afwezigheid is misschien zijn katholieke signatuur. Sinds de Verlichting overheerst de gedachte dat wetenschap en geloof strikt gescheiden moeten blijven. Girards openlijke geloofsbelijdenis diskwalificeert hem waarschijnlijk bij velen als ‘geloofwaardige’ wetenschapper. Zijn koketteren met deze ‘uitstoting’ en zich presenteren als een denker die de grenzen van de disciplines overstijgt, verhoogt zijn populariteit ook niet bij de gevestigde wetenschappers.

Zoals gezegd, *Rond de crisis* wil de actualiteit van Girards theorie tonen aan de hand van hedendaagse problemen. Conflicten, zeggen Michael Elias en André Lascaris in hun uitstekende inleiding, zijn het onvermijdelijke gevolg van mens-zijn (lees: begeren wat de ander begeert). In een andere bijdrage volgt Simon Simonse de ontwikkeling van het begrip ‘crisis’ in het werk van Girard. Een crisis is ‘productieve chaos’, omdat hij leidt tot een oplossing en een nieuw begin. Die verzoening van de tegenstellingen wordt volgens Girard mogelijk gemaakt ten koste van een ‘zondebok’ die uitgestoten of gedood wordt. De illusie van een zondebok stelt de strijdende partijen in staat elkaar te ontzien en samen verder te gaan. Deze ‘nep-verzoening’ (mijn term), die een centrale plaats inneemt in Girards denken (“het eerste symbool van de menselijke manier van samenzijn”), heeft veel verzet opgeroepen. Ik moet enerzijds toegeven dat er in de huidige wereld veel ‘bewijzen’ zijn dat het zondebokmechanisme nog springlevend is, maar anderzijds lijken die voorbeelden juist de onwaarachtigheid en onbestendigheid van die verzoeningen te onderstrepen.

Het zou te ver voeren alle achttien bijdragen hier te bespreken. Sommige overtuigen meer dan andere. In een aantal essays krijgt de lezer de indruk dat de ideeën van Girard niet zozeer het onderwerp verhelderen maar dat het onderwerp gebruikt wordt om zijn ideeën te bevestigen of verder te specificeren. Het effect

kan dan averechts zijn; het onderwerp wordt niet helderder maar ingewikkelder. Ik kan me echter voorstellen dat deze essays juist voor de Girardkenners het interessantst zijn.

Als ik er één essay mag uitpikken dat mij bijzonder heeft aangesproken, is dat de beschouwing van Els Launspach over een oude uitzending van de tv-serie 'Het zwarte schaap', waarin politicus Hans Janmaat centraal stond. De insteek van de serie was iemand die "collectief tot zwart schaap [zondebok] was verklaard, de kans te geven zijn of haar plaats in het collectief te herstellen" ten overstaan van een panel van witte schapen. Terugkijkend op dat debat realiseert de schrijfster zich hoe de persoon Janmaat genadeloos door de gevestigde politici en media als zondebok geslachteoffer werd. Door één persoon te demoniseren en (mond)dood te maken werd een onoplosbaar probleem 'opgelost' en konden de gevestigde politieke elite en haar vele navolgers weer verder. Ook een bijdrage over Facebook, of eigenlijk over *The social network*, de film over de oprichter van Facebook, Mark Zuckerberg, laat overtuigend zien hoezeer 'originaliteit' voortkomt uit nabootsing en rivaliteit. Niets kan de actualiteit van Girard beter illustreren dan het blootleggen van massale na-aperij, zoals in diverse bijdragen aan dit boek beschreven wordt.